

टीका/ आरम्भसार/ अर्थव्याख्या/ व्याख्या

- ① आकरणम् वा सूच्यम् आकरणम् सूच्यम् ।
 वा प्रथानम्, यद्ब्रूयु आकरणमिति,
 वा आकरणम्, तस्य प्रयोगश्च ।

वेदान्तम् अन्तम् वेदान्तम् । वैदिकसंज्ञानाम्
 अर्थावगर्थाय व्याख्यानस्येनाय ६ वेदपरवर्तिनि युजे
 वेदान्तमाहित्यं सूचिः, तच्च वेदान्तं यद्ब्रूयुम्,
 ग्रहणं नतञ्जलिः वेदान्तम् आकरणम् ईकृतम् -
 " प्रथानम्, यद्ब्रूयु आकरणमिति ।"
 अर्थं वेदान्तं एवमायं आकरणश्चान्तम् आरम्भकम् ।
 मङ्गलकोपनिषदि ईकृतम् -

" निम्ना कल्पा आकरणम् निरुक्तम् ह्येदो
 श्लोकातिथमिति ।"

पारिरीयमिदं यथा ईकृतम् -

" निम्ना ग्रानं २ वेदस्य सूच्यं आकरणम् सूच्यम्, "

आकरणस्य प्रयोगश्च वातिके ईकृतम् -

" ब्रह्मेशान्तमनस्युमन्देशः प्रयोगश्च ।"

अर्थं ब्रह्मा, ईशः, आनसः, नसुः, अमन्देशः - इति
 आकरणस्य सूच्यप्रयोगश्चानि ।

- ② निरुक्तम् वा निरुक्त्यं श्लोकात्सूचते ।

वा

वेदान्तम् अन्तम् वेदान्तम् । वैदिकसंज्ञानाम्
 अर्थावगर्थाय व्याख्यानस्येनाय ६ वेदपरवर्तिनि युजे
 वेदान्तमाहित्यं सूचिः, तच्च वेदान्तं
 यद्ब्रूयुम्, मङ्गलकोपनिषदि ईकृतम् -
 " निम्ना कल्पा आकरणम् निरुक्तम् ह्येदो
 श्लोकातिथमिति ।"

पारिणीयमिच्छायां उक्तम् -

“ ज्योतिषामयम् चतुर्निरुक्तं श्रेयसुष्ठुते,
अथाऽऽ निरुक्तम् वेदपुरुषस्य श्रेयसुष्ठुते अन्वितम्,
निरुक्तम् आचार्यथाकेन वृत्तिस्य, निरुक्तयुक्तस्य
अथः विद्यायाः वर्तते - नैदानिकेकानुम्, नैतम-
कानुम्, ~~नैतमकानुम्~~ नैतमकानुम् च शक्तिः।

③ मिथ्या वा मिथ्या ज्ञानं तु वेदस्य

वेदानाम् अन्तंम् ... “... ज्योतिषमिति”

पारिणीयमिच्छायां उक्तम् -

ज्ञानेन “नमिथ्या ज्ञानं तु वेदस्य, ” अथाऽऽ मिथ्या वेदपुरुषस्य
अस्मिन् वेदान्तं वनं श्रवमात्रदीनां यथायथम्
उक्तवन्तम्, प्रत्येकविधिके उल्लिखितः अत्र मिथ्यावेदान्तम्,
आधुनिकेन विद्वान्मय उच्यते इति मिथ्यावेदान्तम्।
वनं - श्रव - मात्रा - वन - नाम - श्रुतानि विद्यानि
आलोचनानि मिथ्यावेदान्तं, एतदस्य एतद्व्यति-
क्राम्यम् वृत्तदेवता।

④ अर्थानुक्रमणी

वेदानाम् अन्तंम् वेदान्तंम्, वैदिकवेदान्तम्

अर्थावर्थाय श्रेयसुष्ठुते च वेदपरवर्तितानि
यानि वेदान्तंमहितस्य शक्तिः, अथैव वेदान्तंमहितस्य
असमाप्तिकेकाने वेदान्तंम् इव वेदान्तंमहितस्य
अपि वृत्तिस्य ज्ञानम्, अर्थानुक्रमणी आदृश्यम्
उत्तमंमहितम्, मिथ्यावेदान्तस्य अनुसारी श्रुतः
अर्थानुक्रमणी।

ग्रहर्षिः कात्यायनः सर्वभूतमनी ग्रन्थस्य वृत्तयः,
 सर्वभूतमनीग्रन्थे एवाश्वेदीयमन्त्रानाम् अकारादिक्रमेण
 वर्णक्रमः उपदिष्टः, इत्येव एवाश्विहृन्देवतानाम्
 क्रमोऽवृत्तिः।

⑤ वृहद्देवता

हवनानाम् अक्षं वेदानक्षं, सर्ववेदाङ्गेषु
 अन्यतमम्, किंशो वेदानक्षं, वृहद्देवता किंशो वेदानक्षं
 अनुसारी ग्रन्थः, किंशो वेदानक्षं, 'वृहद्देवता'
 उपानक्षं, आचार्यः शैब्यः वृहद्देवतायाः वृत्तयः,
 उपानक्षं।

वृहद्देवताग्रन्थे एवाश्वेदीयमन्त्रानाम् देवता -
 एवाश्वि - हृन्माम् उपानक्षं दृश्यते। वेदानक्षानाम्
 मध्ये मध्ये 6 एवाश्वि - हृन् - देवता - विनियोग -
 विषयकं दृश्यम्, आचार्यकम्। वृहद्देवतायाः वृत्तानाम्
 आध्यात्मोपाध्यात्मानाम् उपानक्षं मन्त्राणां वृत्तिः दृश्यते।

⑥ गीता वा श्रीमद्भैरवद्गीता

ग्रहणोत्तरतया श्रीमद्भैरवोपाधिम्
 अर्जुनः युद्धार्थे पुनः विनियोजयितुम्, अस्तारभ्युक्तये
 श्रीकृष्णेन प्रदत्तः उपदेशः गीता तथा श्रीमद्भैरवद्गीत
 इति ख्याता, अष्टादशार्थांशेषु मन्त्रमन्त्रोपाधिका
 गीता।

गीता उपनिषद्, आरूढा, महानाम्
 त्रैलोक्यः विद्याः सुखानिः श्रुता गीता -
 " या सुखं महानाम् सुखमन्त्राद् विनिष्कृता, "
 त्रैलोक्यतः श्रीकृष्णेन अर्जुनः व्रति उक्तम् -
 " कर्तव्येवाविकारहेतुं सा यत्नेषु कदमन, "
 गीतयाः कर्मदर्मिनः मन्त्रानाम् उपनिषदि अपि
 प्राप्यते - " कर्तव्येवैव कर्मानि विधीयिष्ये ७० मन्त्राः "
 अर्जुनस्य गीता आधिकार्यं पद्यप्रदम्, हवनानुदर्मिनः
 3. अन्यतमा विधिः श्रीमद्भैरवद्गीता।

7) हरिवंशम् वा चिन्तकानुसम्

महाभारतस्य चिन्तकानुसं तथा मरिचिष्यमर्षनि
 हरिवंशस्य अनुसम् । हरिवंश-विष्णु - अविष्णुमर्षिणः
 द्वादश महाभक्तौकाः हरिवंशम् ।
 हरिवंशे श्रेष्ठः श्रीकृष्णस्य बाललीला, अन्य
 कर्मलीला अनुसन्नीना च हृदयस्य कविता वर्तिता ।
 हरिवंशम्, हरिवंशसुरानम्, इति परिचितम् ।
 हरिवंशस्य प्रथमे पर्वनि विष्णुवचस्य अर्थि-
 शिञ्जयकाहिनी वर्तिता, द्वितीये तथा विष्णुमर्षनि
 श्रेष्ठः विष्णोः सम्पूर्णम्, श्रीकृष्णवचस्य आलोचिताम् ।
 तृतीये तथा अविष्णुमर्षनि कृष्णवचसि अत्रुत्तरादिपर्वनिः
 श्रेष्ठः अवतारलीलादि पर्यालोचिता ।

8) ब्रह्मायनस्य कानुसंख्या

ब्रह्मायनस्य रचयिता महर्षिः ब्रह्मीकिः ।
 ब्रह्मायने अष्ट (8) कानुनि सन्ति, ब्रह्मायने
 षड्विंशतिशतम् (24,000) श्लोकाः सन्ति, अष्ट
 कानुनि नामानि यथा - बालकानुसम् (आदिकानुसम्),
 अष्टाश्वकानुसम्, अश्वकानुसम्, कथिकक्याकानुसम्,
 सुन्दरकानुसम्, लङ्काकानुसम् (युद्धकानुसम्), उद्वेगकानुसम्
 यः । ब्रह्मायने प्राञ्जिकानुसम् द्वयम् अस्ति, ते
 यथा - बालकानुसम् उद्वेगकानुसम् च ।
 [आदिकानुसं अष्टौ अश्वकानुसं चिन्तिका सुन्दर लङ्कार
 उद्वेगदिके यथा करतः]

9) महाभारतस्य मरिचिष्या

महाभारतस्य रचयिता कृष्णदेवमायनः (कृत्याः)
 महाभारते अष्टशतम् (1,00,000) श्लोकाः सन्ति ।
 महाभारतस्य अक्षरनाम - अथकाशम्, धारतकाशम्,
 महाभारतम्, महाभारतीयसंज्ञिता य इत्यादि

नाम्ना परिचितम्, अ

ग्रहाण्डोत्थम् अर्थादन्तः प्रकानि विहितम्।

यथा - आदिपर्वम्, मत्स्यपर्वम्, वनपर्वम्, विराटपर्वम्,
उत्तराखण्डपर्वम्, शैब्यपर्वम्, धर्मपुराणपर्वम्, कर्णपर्वम्,
भक्तिसुखपर्वम्, सौमित्रिकपर्वम्, श्रीपर्वम्, वेदान्तिकपर्वम्,
अनुकायनपर्वम्, अश्वमेधपर्वम्, आश्विनिकपर्वम्,
सोमपर्वम्, महाप्रभुपर्वम्, अर्जुनरोहनपर्वम्,
इति।

Short question

(i) 'ग्रहाण्डोत्थम्' कति पर्वः वेदशास्त्रे वर्तितः?

उ: - द्विष्टिः (अत्रिंशत्) पर्वः।

(ii) 'चर्कसूक्तम्' इत्युक्तं कः वेदः?

उ: - ग्रहाण्डोत्थम्।

(iii) 'चर्कसूक्तम्' इत्युक्तं अर्थः कः?

उ: - ग्रहाण्डोत्थम् अर्थः वज्रः, यथा (क) श्रीकृष्णदेवप्रियम्
वेदशास्त्रम् (ख) अर्जुनः वैशम्पायनः (ग) अर्जुनः

द्वैपयानः च। ग्रहाण्डोत्थम् अर्थः श्लोकः, यथा-

(क) अर्जुनः वैशम्पायनः (ख) राजा अनभेद्यः

(ग) कौनिकदयः च।

(iv) ग्रामशास्त्रम्/ग्रहाण्डोत्थम् लिखितः कः वेदः?

उ: - अथर्ववेदः।

(v) ग्रहाण्डोत्थमर्थात्: ग्रामम् लिखितः वेदः?

उ: - " ईश्वरं चार्थं च कामं च मोक्षं च वाञ्छते ।

यदिशान्तिं उदन्त्यः यत्रैवास्ति न तत्र पुनश्चिन्ति ॥ "

(vi) ग्रहाण्डोत्थवेदायाः कति पुराणि सन्ति?

तीनि पुराणि सन्ति, यथा - ① श्वेताश्विनम्

② ब्राह्मणपुराणम् ③ अथर्ववेदपुराणम् इति।

(vii) ग्रहाण्डोत्थम् कः वेदः रचयित्वा वर्तितः? - इत्युक्तम्।

10 पुराणस्य संख्या

-पुराणस्य रचयिता बृहस्पतिमायनः वेदव्यासः,
पुराणस्य वाक्यं अष्टि, यथा - महापुराणम्,
उत्तरपुराणम् च इति।

महापुराणानि अर्थादसंख्यकानि, यथा -

[माह्यं देह्यं चैव ब्रह्मं बहुरूच्यम्।
अनामनिहं ह्यकानि पुराणानि अर्थादसं॥]

- 1 अथर्वपुराणम्
- 2 भार्गवपुराणम्
- 3 वासवपुराणम्
- 4 ऐतियपुराणम्
- 5 ब्रह्मपुराणम्
- 6 ब्रह्माण्डपुराणम्
- 7 ब्रह्मवैवर्तपुराणम्
- 8 बाह्यपुराणम् वा कौण्डिन्यपुराणम्
- 9 वासनपुराणम्
- 10 वराहपुराणम्
- 11 विष्णुपुराणम्
- 12 आग्नेयपुराणम्
- 13 नारदपुराणम्
- 14 पद्मपुराणम्
- 15 लिंगपुराणम्
- 16 गरुडपुराणम्
- 17 स्कन्दपुराणम्
- 18 कुन्दपुराणम् च इति।

उत्तरपुराणानि अर्थादसंख्यकानि (18), यथा -

- 1 अथर्वपुराणम्
- 2 नारदपुराणम्
- 3 वायुपुराणम्
- 4 शिवपुराणम्
- 5 आश्विनपुराणम्
- 6 नारदपुराणम्
- 7 मन्दिरकेशपुराणम्
- 8 देवनागपुराणम्
- 9 कपिलपुराणम्
- 10 वरुणपुराणम्
- 11 काम्यपुराणम्
- 12 कौण्डिन्यपुराणम्
- 13 अथर्वपुराणम्
- 14 कण्वपुराणम्
- 15 देवीपुराणम्
- 16 पद्मपुराणम्
- 17 सरीसृपपुराणम्
- 18 मृगपुराणम्
- वा वाक्यपुराणम् च इति।

11) अग्निपुराणम् - अष्टादशमहापुराणेषु अन्यतमम्
 अग्निपुराणम्, ऐतरेयः नक्षत्रकण्डिकायां ब्राह्मणश्रुतकं पुराणम्
 अग्निपुराणम्, अग्निपुराणम् आत्मेयपुराणम् वसिष्ठपुराणम्
 इति अपि मरिचिभिः, इदमपि अन्यतमम् प्राचीन-
 पुराणम्, दशममहापुराणैः एकैः एकैः पुराणमिदं
 क्वचिद्विद्विष्यति।

अग्निपुराणे रामायण-महाभारतादीनां
 विविधानां स्मृतिशास्त्राणां नक्षत्रां गृहीतं भूतम्।
 ऐतरेय - बृहस्पति - वायु - मार्कण्डेयपुराणानां विविधविषयः
 अपि पर्यालोच्यते, वनीयन्मृगतिप्रवर्तने वल्लभेन
 अग्निपुराणस्य ऐतरेयं विद्विष्यति।

12) ब्राह्मणपुराणम्

~~अष्टादशमहापुराणेषु~~ अष्टादशमहापुराणेषु अत्र अन्यतमम्
 ब्राह्मणपुराणम्, ऐतरेयः विष्णोः ब्राह्मणश्रुतकं ब्राह्मणपुराणम्
 290 अध्यायेषु 6000 मंत्राणां (14000) रचितः प्रभुः
 अथम् इति ब्राह्मणपुराणम्।

ऐतरेय - विष्णुना ब्राह्मणवताररूपेण
 प्रथममानवस्य ज्ञानाः ब्रह्मरक्षायां ब्राह्मणपुराणे
 आलोचिता, अतस्तथा ब्राह्मणस्य अनुमत्यकथा अपि
 पुराणस्य ऐतरेयरूपेण कल्पिता इति।

तीर्थब्राह्मणस्य देवानां प्रतिष्ठा - वनप्रसविर्षि-
 दानप्रसविर्षि - त्रिपुरापुरवर्षि - पार्वत्याः इन्द्राविकारादुत्पत्त्या
 च ब्राह्मणपुराणस्य अन्यतमः आलोच्यते विषयः।

13) विष्णुपुराणम्

अष्टादशमहापुराणेषु अन्यतमम् विष्णुपुराणम्,
 ऐतरेयः विष्णोः ब्राह्मणश्रुतकं पुराणम्,
 विष्णुपुराणम्।

अश्विर्विबन्धिष्यं पुरः अश्विः पराश्वः
 विष्णुपुराणस्य अथवा, विष्णुपुराणस्य वैश्वदेवर्षिणा-
 वनम्वीनाम् अश्विः प्रामान्यं नृद्वेषेन श्रीकृतः।

अस्मिन् पुराणे वननीयविधयेन अश्व-
 विष्णुनामनामकृतिः, विविधानि वैश्वदेवर्षीयानि,
 वैश्वदेवर्षीयाचारानुष्ठानानि वर्णितानि सन्ति।
 अश्विदीपानुसंज्ञाः अपुत्र्यः अत्र वर्णिताः।

⑭ अथर्व्यायी - पानिनि

अश्विना ^{पानिनि} विरचितः अथर्व्यायी इति
 व्याकरणग्रन्थः। अथर्व्यायी अथर्व्यायेषु विरचिताः।
 अथर्व्यायेषु 32 पादाः, 3996 सूत्रानि अत्र कृताः।
 अथर्व्यायी रचयित्वा अश्विः पानिनिः प्राचीनतन्त्रप्रदेशस्य
 उदुत्तपुरस्य अश्विना इति नर्यां कृतः अथर्व्ये।

चूदनाशास्त्रस्य सूत्रानि आश्रित्य अथर्व्यायी
 विरचितः, अथर्व्यः सूत्रकारेण रचितः, अश्विनः
 वैश्वानरिणः अथर्व्यायी कल्पिता, वैदिक-
 अश्विनस्य सुमदीयं कृत्यं च नियमविविधः व्यवहारविविधः
 च अथर्व्याये अथर्व्यायीस्य विवृता, अथर्व्यायी
 व्याकरणशास्त्रस्य अन्यतमः अथर्व्यायीः।

⑮ अथर्व्यायी - पतञ्जलि

अश्विना ~~अश्वि~~ पतञ्जलिना विरचितः
 अथर्व्यायी इति व्याकरणग्रन्थः, पानिनिवृत्तस्य
 अथर्व्यायीस्य अथर्व्यायी, अथर्व्यायेषु अथर्व्यायी
 आकारे अथर्व्याये अथर्व्यायी पतञ्जलिवृत्तः अथर्व्यायीः
 अथर्व्यायीस्य अथर्व्यायी, अथर्व्यायेषु 84 आश्रित्य
 कल्पिता।

अर्थिः सततज्ञानिः अहाद्युग्रम् अप्रधानं
'सोमनीयः' इति उल्लिखितवान्। सोमनीः इति शब्द
सततज्ञानेः निवामः आसीत्। अः सोमनिकापुत्रः
इति च प्रकृतः। अहाद्युग्रम् आकरंकापुत्रम्
अन्यतमः अहाग्रन्थः।

आरतीयदर्शन

16) अर्थकार्यवादः (सांख्यदर्शन)

अर्थकार्यवादमिति

व। "अमदकारनादुपादानग्रहणात् अर्थसमुवाहारात्।
अज्ञाने अकार्यकारणात् कारणात्कारणम् अर्थकार्यम्॥"

आरतीयदर्शने अर्थकार्यवादः बहुलतया
चर्चितो विद्यते। सांख्येः अर्थकार्यवादः
श्रीकृतः। अर्थ अतः कार्यम् उत्पन्नतेः पूर्वम् कारणे
किमान् विद्यते। कारणम् अर्थ अमत्, तस्मात्
किमान् न उत्पन्नते। वाचस्पतिप्रदण्डय
अर्थकार्यवादम् अस्ति युक्त्यः -

"अमदकारनादुपादानग्रहणात् अर्थसमुवाहारात्।
अज्ञाने अकार्यकारणात् कारणात्कारणम् अर्थकार्यम्॥"

अर्थात् अमदकारणात्, उत्पदानग्रहणात्,
अर्थसमुवाहारात्, अज्ञाने अकार्यकारणात्,
कारणात्कारणम् + अप्सव सांख्यश्रीकृतः अर्थकार्यवादः

17) अर्थानिर्घोषः (योगदर्शन)

व। "यस्मान्निष्पन्नान्प्रज्ञानायासप्रज्ञाशक्तिवर्णात्तान्प्रमाणैः।
योगदर्शनेनानुमानेन युक्त्यया प्रकृतैश्च विवेकज्ञाने
योगेनेव समुवाचि। प्रकृतिपुरुषयोः विवेकज्ञानम्
अथ केवलम् बुद्धिः वा। विवेकज्ञाननाशाय

चित्तशुद्धिः प्रत्येकं चित्तशुद्धार्थं च
 अर्थानि यानि प्रत्येकं वेत्ति, अनि च
 कर्मणि अर्थयानि वेत्ति -

" यमनिप्रमाणप्रनायामप्रताहारवर्जनाग्रामसमार्थः
 इति । अर्थः यमः - नियमः - आत्मन् - ^{प्रनायाम -} प्रताहारः
 वर्जना - ^{ग्राम -} ग्रामम् - समार्थः ।

18) देशशब्द वा "चेतनविमर्शः देहः एव आत्मा"
 (बौद्धदर्शन)

देशशब्दानिः चार्थकाः, देशव्यतिरिक्तः
 कर्मणः आत्मा नास्ति इति चार्थकाः ~~कर्म~~ कथायन्ति,
 पृथिवी, आसः, जलः, वायुः - इति चत्वारः
 पदार्थाः, अतः पदार्थैः कर्तृवैद्विप्रविषयाः
 उत्पन्नाः वेत्ति । चार्थकसूत्रे उच्यते -
 "चेतनविमर्शः कायः पुरुषः आत्मा" - इति,
 अर्थः चेतनविमर्शः देहः आत्मा ।

देशव्यतिरिक्त आत्मानि प्रमानात्वात्
 देशस्योत्पत्तिरिति एव आत्मानः उत्पत्तिः वेत्ति ।
 चार्थकान्तराः अन्तरेण चार्थकानि दीपान्तराः
 आर्षित्वाः अथैव चेतनस्य अन्तरेण
 चेतनस्य आर्षित्वाः वेत्ति । अनि च चार्थकां
 नष्टायां चार्थकानि दीपान्तराणि नश्यति, अथैव
 देशस्य नाम्ना आत्मानः ~~चेतनस्य~~ चेतनस्य
 अनि नामः वेत्ति । अतः चेतनस्य देहस्य
 उत्पत्तिरिति वेत्ति ।

19) अर्थानिकर्मणः (बौद्धदर्शन)

दुःखस्य आत्यन्तिकनिवृत्तेः उपाया एव
 अर्थानिकर्मणः । इति मथा - सम्यक् दृष्टिः, सम्यक्
 च्छन्दः, सम्यक् वाक्, सम्यक् कर्मानि, सम्यक्
 आशीर्षणम्, सम्यक् आश्रमः, सम्यक् श्रुतिः, सम्यक्

समाप्तिः ६।

(i) सम्यक् दृष्टिः - आर्थतुष्टेयस्य सार्थतुष्टेयस्य
सम्यक् दृष्टिः।

(ii) सम्यक् सङ्कल्पः - सम्यक् तुष्टेयस्य, तुष्टेयस्य, तुष्टेयः
न वेत्ति, तदर्थं प्राणयत्नम्, सम्यक् सङ्कल्पः।

(iii) सम्यक् वाक्यं - विद्यावाचनं ~~कृतं~~ कृतं वाच्यं
अभिनिन्दान् ६ इत्यादिकम्, परिशुद्धं वाच्यं निश्चयनम्,
अथ सम्यक् वाक्यं।

(iv) सम्यक् कर्मानुष्ठानं - सम्यक् आचरणमेव सम्यक् कर्मानुष्ठानम्।

(v) सम्यक् आशीर्षनम् - शिःयां प्राणितुष्ट्यादिकं परिशुद्धं
शुद्धम् अशीर्षनयत्नमेव सम्यक् आशीर्षनम् इति
उच्यते।

(vi) सम्यक् व्यापारम् - वैकल्पिकवाचनां इत्यर्थः दृष्टेयार्थं
प्राणयत्नम् सम्यक् व्यापारम्।

(vii) सम्यक् स्मृतिः - अत्रतुष्टेयस्य सम्यक् तुष्टेयस्य
सदा स्मरति चेत्, तत्, सम्यक् स्मृतिः।

(viii) सम्यक् समाप्तिः - अर्थनिष्कर्षस्य अन्तिमः मार्गः
सम्यक् समाप्तिः।

20 आर्थतुष्टेयः / चोषारि आर्थमत्तानि (तौहदमर्न)

आर्थतुष्टेये बुद्धस्य ईर्षदमर्नयोः मूलं चोषं
निश्चितम् अस्ति, चोषारि आर्थमत्तानि वेत्ति - दुःखम्,
दुःखसमुदायः, दुःखनिर्दोषः, दुःखनिर्दोषमार्गः चेति।

(i) दुःखम् - बुद्धदेवस्य सत्ते एतत् श्रीरत्नं ६ ~~सम्यक्~~
दुःखस्यम्, इत्यर्थः आरब्धः अवनपर्यन्तम्, अर्थः
दुःखस्यम्।

(ii) दुःखसमुदायः - दुःखस्य (चेत्, दुःखस्य) कारणमिति
अस्ति, यस्मात् एतत् सत्ते वृत्तान्तः कार्यकारणसङ्घटनस्य
आरम्भः अस्मात्, दुःखस्य, आरम्भिकं न वेत्ति।
अस्ति अथ दुःखस्य मूलं कारणम्।

iii) दुःखनिरोधः - दुःखस्य मूलं कारणम् अज्ञानं ।
अविद्यानाम्नो दुःखस्यापि नास्ति इति ।

iv) दुःखनिरोधमार्गः - दुःखस्य आद्यनुिकृत्या निवृत्तिः
उपायः दुःखनिरोधमार्गः इति ।

21) श्यादवादः वा सप्तुत्तरेन्द्रियायः वा सप्तुत्तरेन्द्रियः
वा अनेकानुवादी (द्वैतदर्शन)

श्यादवादं द्वैतदर्शनस्य अन्यतमः प्रसिद्धः
मतवादः, द्वैतदर्शनस्य अनेकानुवादी, द्वैतमतानुसारम्,
वस्तुमात्रम् अनन्तवर्त्मगिच्छेत्, लौकिकेन्द्रियम्
~~द्वैतदर्शनम्~~ द्वैतदर्शनानुसृतम् इति, द्वैतदर्शनानुसारम्
सन्नुष्ठानां वस्तुहेतुत्वं इति, इति ।

द्वैतदर्शने अस्मिन्नेन्द्रियम् 'श्यात्' नाम्ना
परिचितम्, अयमेव हि श्यादवादः, द्वैतानुसारं
श्यादवादस्य चत्वारः इति सप्तुत्तरेन्द्रियाः । यथा -
(i) श्यादस्ति, (ii) श्यात् नास्ति, (iii) श्यात् अस्ति च श्यात्
अवज्ञेयम्, (iv) श्यात् अस्ति च अवज्ञेयम्, (v) श्यात्
नास्ति च अवज्ञेयम्, (vi) श्यात् अस्ति च नास्ति च
अवज्ञेयम् च इति ।

22) अनेकानुवादी - सप्तुत्तरेन्द्रियायः

वा " न क्व क्वानुवादि निर्द्वैतः विद्यति वनिताननम्"

कारणस्य करीरम् क्वः अर्थम्, अस्मिन्
करीरस्य मोक्षार्थाय यथा अस्मादिः विविधाः अनेकानुवादाः
विविधाः, तेषां क्वः अपि तेषां कारणस्य करीरस्य
मोक्षार्थाय क्वेषु अर्थेषु च अनेकानुवादीनाम्, प्रत्येकम्
द्वैतम्, क्वेषु यः अनेकानुवादाः यः अनेकानुवादाः
इति चेत्, तेषां क्वेषु अर्थेषु यः
अनेकानुवादाः यः अर्थानुवादाः इति चेत्, अनेकानुवादाः
कारणस्य क्वः वदन्ति ।

अनेकानुवादाय आदिः प्रवृत्तिः

अत्रानुष्ठापयन्तु वरुणः । अननुष्ठापय
 आशुभम् । अत्रः उक्तवान् -
 " न कानुमानि निर्दिष्टानि विहाति वनिजनम्
 इति । अथर्व ऋषिः योऽनुष्ठापयन्तु सुखम्
 अननुष्ठापयन्तु विना न प्रकामते इति ।

23) वृषभस्युदायः
 वा "विहायानुष्ठापयन्तु विहायानुष्ठापयन्तु - वृषभस्युदायः"

अत्रानुष्ठापयन्तु वरुणः । अननुष्ठापय
 आशुभम् । अत्रः उक्तवान् -
 " न कानुमानि निर्दिष्टानि विहाति वनिजनम्
 इति । अथर्व ऋषिः योऽनुष्ठापयन्तु सुखम्
 अननुष्ठापयन्तु विना न प्रकामते इति ।

अत्रानुष्ठापयन्तु वरुणः । अननुष्ठापय
 आशुभम् । अत्रः उक्तवान् -
 " न कानुमानि निर्दिष्टानि विहाति वनिजनम्
 इति । अथर्व ऋषिः योऽनुष्ठापयन्तु सुखम्
 अननुष्ठापयन्तु विना न प्रकामते इति ।

24) वक्रोक्तिः
 वा "अकार्यो महितो वक्रोक्तिः"

अत्रानुष्ठापयन्तु वरुणः । अननुष्ठापय
 आशुभम् । अत्रः उक्तवान् -
 " न कानुमानि निर्दिष्टानि विहाति वनिजनम्
 इति । अथर्व ऋषिः योऽनुष्ठापयन्तु सुखम्
 अननुष्ठापयन्तु विना न प्रकामते इति ।

॥ "सोऽन्याय उच्यते -

"सुखा यत्र सञ्जातिरन्यथा विद्यते,
यत्रोद्योगः सति नान्यथा सञ्जातिरन्यथा विना॥"

25) उपसम्प्रदायः

आचार्यः दत्तौ उपसम्प्रदायस्य प्रवृत्ता इति
वक्तुम् शक्यते, यथा अलङ्कारः अथैव उताः अपि
कारण्य एताः वर्धयन्ति, आचार्यः दत्तौ तेषां
आचार्यद्वयः इति नाम्ने यन्तु उपसम्प्रदाय
कारण्यद्वयेन प्रातिपादितवान्, तेः वेददीर्घितः
प्रान्मस्रकाः दत्त उताः इतिथितः, ते अथ -
रस्यः, प्रसादः, समता, मार्भुर्म, भूद्वयार्थता,
अर्थशक्ति, उदाहरण, उहः, सतिः, समार्थः 6।

26) रीतिसम्प्रदायः वा 'रीतिराज्ञा कारण्यः'

आचार्यः वामनः तेषां कारण्यद्वयार्थे
नाम्ने यन्तु रीतिम् कारण्यद्वयेन प्रथमतया
उपसम्प्रदायितवान्, अतः ए- रीतिसम्प्रदायस्य
रीतिसम्प्रदायस्य वा प्रवृत्ताः आचार्यः इति उच्यते।
तथाहि एतन् उच्यते - "रीतिराज्ञा कारण्य" इति
द्विधा रीतिः वा श्रेयस उच्यते विमिक्षा मदरचना
अथ रीतिः इति, अथार्थ मदनात् यः विमिक्षः
विमिक्षात् य रीतिः इति उच्यते।

वेदार्थ, सोऽपि, पाठुनी, मार्ग 6
इति चत्सः रीतयः प्रायिकाः।

JAGANNAT MAIKAP
Guest Teacher (M.G.M)

2nd Semester Sanskrit (Hons.) 2020

Paper → CC3

Suggestion - 2020

Sec-A → বেদিক আহিত্য

১) বেদাঙ্গ বলতে কী বোঝায়? বেদাঙ্গ কয়টি ও কী কী? অঙ্গুলি অঙ্গের অংশে আলোচনা করো?

২) ব্রাহ্মণ আহিত্য অঙ্গের অংশে আলোচনা করো?

৩) ঋগ্বেদের কাল বিনয় করো?

৪) ঋগ্বেদের বিষয়বস্তু আলোচনা করো? x.

৫) যজুর্বেদের বিষয়বস্তু আলোচনা করো?

৬) বেদিকমুণে নারীর স্থান?

৭) - ছোট প্রশ্ন -

Sec-B → ব্রাহ্মাযন

১) ব্রাহ্মাযনের বচনকালে অঙ্গের আলোচনা করো?

২) ব্রাহ্মাযনের আহিত্য অঙ্গের প্রকার আলোচনা করো?

৩) ব্রাহ্মাযনের প্রসিদ্ধ অঙ্গ অঙ্গের আলোচনা করো?

৪) - ছোট প্রশ্ন → Khat/Xerol

Sec-C → মহাভারত

১) মহাভারতের বচনকালে অঙ্গের আলোচনা করো?

২) ব্রাহ্মাযন ও মহাভারতের পৌরাতন আলোচনা করো? x.

৩) - ছোট প্রশ্ন - x.

Sec-D → পুৰাণ

১) পুৰাণ বলতে কী বোঝায়? কয়প্রকার ও কী কী? পুৰাণের লক্ষণ বা বৈশিষ্ট্য অঙ্গের আলোচনা করো?

২) অম্বা ও অহিত্য পুৰাণের ঐতিহাসিক গুরুত্ব আলোচনা করো? x.

৩) - ছোট প্রশ্ন - x.

Sec-E → ব্যাকরণ, দর্শন ও আহিত্য অঙ্গ

১) ভারতীয় দর্শন অঙ্গের বৈশিষ্ট্যগুলি আলোচনা করো?

২) "চৈতন্যবিশিষ্ট দেহই আত্মা" - উক্তির অর্থ অঙ্গের আলোচনা করো?

৩)

৪)

৫)

6) ব্রাহ্মণ

টীকা

- ১) পুৰাণের লক্ষন
- ২) উপনিষদ
- ৩) বেদান্ত
- ৪) ঋতপথ ব্রাহ্মণ
- ৫) শ্রৌতবেদ ব্রাহ্মণ
- ৬) আৰণ্যক
- ৭) মনুস্মৃতি
- ৮) বহুদৈবতা
- ৯) ব্যাকরণ
- ১০) বিষ্ণু
- ১১) বিষ্ণু
- ১২) অষ্টাঙ্গী - পালানি
- ১৩) মনুস্মৃতি - পতঞ্জলি
- ১৪) অম্বা তত্ত্ব (৬/১)
- ১৫) অষ্টাঙ্গীকামনা (৬/১)

১৬) স্যাদবাদ (১)

১৭) মনুস্মৃতিবাদ (৬/১)

১৮) বেদান্ত বিদ্বিষ্ট দেহত আত্মা/ দেহত্ববাদ (১)

১৯) মনুস্মৃতিতেব পর

২০) ব্রাহ্মণের ব্যাক্ত

২১) পুৰাণের ঐতিহাসিকতা

২২) অষ্টাঙ্গীকামনা (১)

২৩) বিত্তি স্মৃতি (১)

২৪) ব্রহ্মস্মৃতি (১)

২৫) সাক্ষাৎ স্মৃতিবাদ (১)

২৬) স্মৃতি নয়

২৭) অলঙ্কার স্মৃতি (১)

২৮) স্মৃতি স্মৃতি (১)

২৯) অষ্টাঙ্গীকামনা